

Společnost a kultura starověké Indie

Pojednání o hospodářství a hmotné kultuře starověké Indie bude nejlépe ponechat specializované literatuře. O společnosti subkontinentu si nicméně musíme říci, že poprvé zavádí v celospolečenském měřítku dělení na socioprofesionální skupiny vyznačující se každá odlišným zaměstnaneckým a sňatečným režimem, proslulé kasty. Samo slovo „kasta“ je cizí, původu portugalského. Indové nazývali tyto skupiny varnami, což je také výraz pro barvy. V tomto směru platilo, že čím světlejší komplexe té které osobnosti, tím vyšší úcty a význosti ve společnosti požívala, nebo požívat měla.

První kastu tvořili odborníci na obcování s nadpřirozenými bytostmi, **bráhmani**. Jejich úkolem bylo řádně pečovat o všechny náležitosti kultu, dbát o správný průběh bohoslužeb, starat se o duchovní vyspělost společnosti, studovat posvátné texty a zabývat se i výzkumnou a badatelskou činností. Za tím účelem vyčleňovala společnost obvykle zdroje příjmů, které měly bráhmany zbavit hmotných starostí, aby se mohli věnovat svým úkolům.

Druhou kastou byli bojovníci, organizátoři a manažeři, **kšatrijové**. K jejich úkolům náležela především veřejná správa obcí, řízení velkých společenských projektů a také obrana před nepřáteli ze světa zvířecího i lidského. Z kšatrijů se rekrutovala valná většina indických knížat, králů a jiných osobností veřejného života.

Ke třetí kastě náleželi výrobci, zaopatřovatelé a zásobovači, **vajšjové**. Sem spadali zemědělci, řemeslníci, ale také obchodníci a kupodivu i penězoměnci. Ti se měli zabývat výrobou a rozdělováním hmotných statků zajišťujících celé společnosti život v dostatku. Zde je třeba poznamenat, že při neuvěřitelné plodnosti a úrodnosti indických polností a výnosnosti tamního hospodářského podnikání nepředstavovalo po většinu dějin Indie vyživování celé společnosti zásadní problém.

Ve čtvrté kastě se sdružovali pomocníci, **šúdrové**. Tuto kastu zavedli původně Áryjové pro skupiny obyvatelstva, které si při svých výbojích podrobili, ale velmi rychle se šúdrové, u nichž se nepředpokládalo nějaké příliš specifické zaměstnání, povznesli k poměrně slušnému společenskému postavení a už velmi brzy skládali indiští básníci chvalo zpěvy na bohatství a velkomyslnost osobností postavení šúdrů.

Tato poslední poznámka nás varuje před příliš přísným chápáním kastovních rozdílů. Mudrc **Manu**, autor proslulého zákoníku, v němž popisuje jednotlivé kasty a jejich úlohu ve společnosti, podotýká, že žádná z kast se nemůže vymknout ze sociální vazby na všechny ostatní kasty, a že kastovní společnost má smysl pouze jako celek. Varuje před mylným chápáním kast jako společenských skupin určených k obsluze elit. Rovněž praví, že kastovních předpisů je třeba dbát pouze tehdy, je-li to v praxi možné. Pokud se nějaká osoba octne v postavení, kdy prostě prakticky nemůže předpisy své kasty dodržovat, necht' se zařídí, jak sama za vhodné uzná. Původní kastovní teorie tak v žádném případě nepředstavovala zdůvodnění nepřekročitelnosti bariér mezi jednotlivými společenskými skupinami.

Velmi brzy se v Indii rozvinula teoretická literatura popisující společenskou praxi při správě státu. Nejproslulejším dílem tohoto druhu je pověstná **Arthašástra**, Nauka o správě státu, připisovaná autorovi jménem Kautilja a napsaná zřejmě někdy ve stoletích blízkých zlomu křesťanského letopočtu (uvádí se asi 2. stol. př. n. l. – 2. stol. n. l.). Kautilja velmi obsírně a podrobně popisuje vše, co je třeba konat pro účinné řízení veřejných záležitostí, od způsobu, jimiž mají být opevněna města, až po vedení válek a otázky strategické. Kautiljovy rady představují zcela racionální a naprosto rozumově podložené postupy, z nichž současného čtenáře někdy až mrazí. Kautiljovým ideálem je

panovník, který je natolik eticky ryzí, že si může dovolit i jednání u jiného kvalifikované jako zločin, neboť král tak v některých situacích prostě jednat musí, a jeho mravní vyspělost by měla být zárukou toho, že podobné skutky vykoná pouze tehdy, bude-li to z hlediska zájmů státu nezbytně nutné.

Co do indické duchovnosti jsme se již setkali s pojmem véd (1. p. mn. č. **vědy**). Jsou to sbírky náboženských zpěvů, vznikající po nejstarší období usazování indoevropsky hovořících populací v Indii, takzvaný védský věk (16. - 6. století). Tyto náboženské skladby, přednášené v sanskrtu, nejstarším doloženém jazyce indoevropských obyvatel subkontinentu, mívaly dvojí účel. Jednak tvořily součást bohoslužby (liturgie), během níž v nich obřadníci opěvovali moc a slávu velkých božstev, k jejichž počtě se posvátná služba konala. Ve druhém případě se jimi přednášeči obřadně obraceli k božstvům jako prosebníci a žádali božstva o ochranu či přispění při nějakém zcela konkrétním záměru.

Vedle těchto základních skladeb se již ve védském věku uplatňovaly literární žánry další. Takzvané **bráhmany** představovaly liturgické příručky, v nichž se líčilo, jak je třeba ten který náboženský úkon provádět. Představují cenný příspěvek k dějinám indické duchovnosti, neboť v některých okamžicích podávají vysvětlení určité náboženské zvyklosti na základě konkrétní citace z mytologie, a tak doplňují naše znalosti o prvotní indoevropské věroučné soustavě. Dále sem patří druh literární tvorby zvaný **purány** (1. p. j. č. purána). V tomto případě máme před sebou svého druhu encyklopedie, shrnující všechno dostupné vědění o světě kolem nás. Pro historiky mají purány velký význam, protože obsahují také genealogické údaje o předních indických rodinách védského věku. Právě odtud čerpáme své znalosti o rodinných vazbách příslušníků nejstarších indických elit včetně jejich příslušnosti kastovní. Samozřejmě je třeba předpokládat, že tyto rodokmeny nepředstavují pramen naprosto objektivní, a musíme počítat s tím, že se do nich vkládaly osobnosti, jejichž přítomnost někdo potřeboval, a naopak z nich vypouštěly jiné, které se v určitém kontextu staly nežádoucími. Nicméně jsou to ty nejpodrobnější a nejautentičtější informace, kterými dnes disponujeme.

Sklonek védského věku charakterizují sklady mimořádně zajímavé. Jsou to takzvané **upanišády** („usednutí“), skutečné filozofické skladby zabývající se formou dialogu snahou o zodpovězení základních otázek lidské existence a předkládající úvahy a závěry již zcela filozofické povahy. Předpokládá se, že šlo o záznamy rozhovorů mistrů a mudrců se svými žáky (odtud „usednutí“ – oba účastníci dialogu usedli do stínu stromu a hovořili). Velmi se blíží sókratovskému způsobu uvažování i rozhovoru a pocítujeme jako újmu, že většina z nich není datována, neboť by bylo svrchovaně zajímavé porovnat je s lépe časově zařaditelnými pojednáními mistrů antického Řecka. Bohužel to nelze provést.

Po konci védského věku začaly patrně vznikat prvotní náboženské soustavy starověké Indie. Nejstarší a patrně původní z nich představuje soustava věroučných představ známá po djménem hinduismus. **Hinduismus** nemá svaté knihy ve smyslu bible nebo Tanachu, tuto úlohu však do jisté míry hrají základní hrdinské eposy indického dávnověku, **Mahábhárata** a **Rámájána**. Mahábhárata pojednává v neobyčejně rozkošatělém ději plném odboček a druhotných epizod o boji dvou elitních uskupení, rodů Kuruovců a Pánduovců, o nadvládu nad Indií. V průběhu indických dějin se z ní vyčlenila jako zvláštní skladba **Bhagavadgíta** („Zpěv Vznešeného“), představující rozvinutý dějový okamžik, kdy šiky obou protagonistů nastoupí ke konečné bitvě a vojsku dobrých velí rek Ardžuna. Ten spatří na straně protivníků četné příbuzné, a tu je jat hrůzou z nadcházejících okamžiků, kdy bude nucen tyto své pokrevní spřízněnce hubit. Tu se zastaví čas, či přesněji Ardžuna se octne v „časové bublině“ mimo čas reálný, a vstoupá

do dialogu s bohem Kršnou, který mu uděluje základní poučení o tom, jak si má počínat tvář v tvář mnohoznačné skutečnosti života skutečný muž. Nalezneme již zde pověstnou formulaci: „Co to je, Kršno, co žene muže k hříchu?“ a odpověď na ni: „Je to chtivost, Ardžuno“. Závěr z tohoto setkání je ovšem ten, že bude-li Ardžuna zabíjet své příbuzné, kteří se dali na cestu zla, prokáže jim tím službu, neboť jim zabrání v dalším konání zla na tomto světě, a poskytne jim šanci na zlepšení jejich údělů v příštích zrozeních, kdy si budou moci svou chybu uvědomit a také ji napravit.

Oproti Mahábháratě je **Rámájána** sevřenější a dějovější. Počíná mýtickým okamžikem, kdy zlý démon Rávana, který konal mimořádně těžká pokání a nashromáždil velké množství zásluh, předstupuje před Brahma, nejvyššího z bohů, se žádostí o čtené výsady. Mimo jiné si takto vynutí privilegium, že ho nemůže zabít žádný bůh. Proto se bohové ve shromáždění rozhodnou, že se některý z nich musí narodit jako člověk, aby řádění zla ve světě zamezil. Úkolu se ujme bůh Višnu, který se narodí jako hrdinný Ráma. Ten, ač vzešel z královského rodu, pozbývá vzhledem k přísaze, kterou kdysi vykonal jeho královský otec, možnosti usednout na jeho trůn. Uchyluje se proto se svou krásnou chotí Sítou do osamění v džungli, a zde mu Rávana v přestrojení za přítulné zvíře Sátu odloudí, uchvátí a uprchne s ní na své sídlo na ostrově Lanka. Ráma shromáždí početné vojsko z celé Indie včetně národa opic vedeného jejich králem, hrdinou Hanumánem, a vypraví se na ostrov Lanku, kde po řadě dobrodružství nakonec Rámu přistihne a v bitvě zabije. Sítu chce zprvu odmítnout, neboť příliš dlouho obcovala s duchem zla, a ta si v zoufalství nechá připravit pohřební hranici. Když se však na ni vrhne, vystoupí z plamenů sám bůh ohně Agni, který Sítu vrátí Rámovi s důtklivým napomenutím, aby více nepochyboval o její etické ryzosti.

Hinduismus tvoří náboženství natolik bohatě rozvinuté, že nemá smysl pokoušet se o jeho souhrnnou charakteristiku. Uvedme si proto pro představu jen několik jeho základních pojmů. Každý hinduista pečuje především o svůj **átman**, nesmrtelnou a nezničitelnou duši, která by se v nejlepším případě po smrti svého nositele a vyproštění z pout hmotného těla měla navrátit tam, odkud vzešla, to jest do věčné a neměnné prvotní substance označované jménem brahma. Átman nelze zničit, a proto Ardžuna zabitím svých příbuzných nezničil jejich existenci, vyprostil pouze jejich átmany z těl prokázavších se jako hříšná.

Většina lidí ovšem nesměruje do brahmy, ale podléhá zákonu koloběhu duší, který hinduisté označují jako **samsáru**. Po smrti své hmotné schránky ji věčný átman opouští a podle míry zásluh, které příslušná bytost ve svém životě získala, nabývá nosiče nového. Chovala-li se příslušná bytost slušně, je spirála samsáry vzestupná (až po znovuzrození jako nižší božstvo), pokud ne, má naopak charakter sestupný.

Ideálem pravého hinduisty bylo ovšem vyvázat se z oběhu duší vázaných na hmotné nosiče a vplynout do **nirvány**. Nirvánu chápali jako zcela inertní prostředí, „vyvanutí, vyhasnutí“ podle Vladimíra Miltnera, kde jednotlivá jsoucna dlí v blažené nehybnosti, zbavena nutnosti podstupovat obtíže organických procesů bytí: absolutní negace všeho, co je strastné a pomíjivé. Je to jakýsi vstup do naprosté dokonalosti bytí, „absolutní bod“, nehybné tkvění v klidové poloze, ne nepodobné svrchované rajske rozkoši křesťanského ráje, již je patření na Pána a jeho slávu.

Dharma, neboli, jak pěkně překládá Vladimír Miltner „držmo“ (toho, čeho jest se držeti), představuje etický kodex, jímž se má jedinec řídit ve společnosti. Každá kasta má svou dharmu, která se u různých kast může lišit. Víme třeba, že je proti dharmě kšatrijů zabíjet ženy.

Naproti tomu **karma** představuje etický zákon příčiny a účinku, který praví, že naše skutky vyústí nevyhnutelně v následky, které dopadají na nás a na naše potomstvo,

dokud není případný hřích napraven. Kdo se chová slušně, dostává se mu ze světa slušnosti, kdo ne, tomu svět odplácí stejným.

Jednou z okrajových sekt hinduismu se v 6. století stal **buddhismus**, nazývaný podle svého zakladatele, Siddhárthy Gótamovce z rodu Šákjů, známého jako Buddha, Osvíceného (asi 566 – 486). Siddhártha se narodil jako syn předního člena rodu Šákjů. Matka mu po porodu zemřela a vyrůstal v paláci svého otce, kde se mu dostalo výchovy obvyklé u potomků předních indických rodin. Ve věku třinácti let se oženil, manželský život ho však právě neoslnil a se svou chotí zplodil jediného synka, jemuž vybral jméno Ráhula, „Pouto“. Legenda praví, že k odchodu do náboženského života ho přiměla vyjíždka do ulic jeho rodního města, při níž spatřil postupně člověka starého, nemocného a nakonec vynášení mrtvolky k pohřbu. O jedné půlnoci po zvlášť bouřlivé slavnosti se pak Siddhártha rozhodl opustit otcovský dům a hledat naplnění v náboženském bezdomoví. Odejel za hranice otcových držav, svého koně poslal zpět, zbavil se svých bohatých vlasů, znaku příslušnosti ke společenské elitě, a vyhledal společnost skupiny asketů. S nimi se pak oddával velmi intenzivním odříkavým exerciciím umrtvujícím tělo, posléze však dospěl k názoru, že tudy jeho cesta nepovede. Oddělil se proto od příliš přísných poustevníků a zamířil do Bódhgáje na severu indického kontinentu. Tam usedl pod smokvoň a v průběhu čtyřicetidenní meditace, k níž se pojí řada legend, dospěl k formulaci hlavních zásad svého náboženství. Zjevil je poprvé skupince posluchačů ve zvířecí oboře u posvátného města Varanásí, kde pronesl své první „**kázání Roztočení Kolesa zákona**“ (Proto je buddhistickým emblémem polovina kola mezi dvěma gazelami.) Obsah kázání Roztočení Kolesa zákona je tento:

1. Tento svět je pomíjivý, bolestný a stejnorodý co do neexistence lidské duše (buddhismus se tu radikálně odlišuje od hinduismu s jeho átmanem).
2. Tento svět je takový, protože podléhá tzv. koloběhu podmíněného vznikání, v němž způsobují slastné pocity touhu po jejich opakování a po přisvojení předmětu ukojení slasti, která vede ke stálému opakování událostí přinášejících v konečném důsledku jen zrození, stáří, nemoc a smrt. Podle Buddha se tento svět dopouští tří hlavních hříchů: nezřízené hrabivosti a chtivosti, nenávisti ke všemu, co stojí mezi námi a ukojením našeho chťiče, a marné a bláhové iluze, že nám toto všechno může projít.
3. Vyhasnutí utrpení způsobovaného světem nastane vyhasnutím chtivosti a touhy vlastnit a dobývat.
4. K vyhasnutí chtivosti dovede moudrého **vznešená osmidílná cesta**. Ta má tyto části:
 - a) správné učení, tj. buddhismus (buddhisté sami označují svou víru jako dharmu, „držmo“),
 - b) správný názor - nelze se k držmu jen slovně hlásit, je také třeba zastávat v praxi názory, které z něho vycházejí,
 - c) správná řeč – buddhista se ke svým bližním chová vlídně a přátelsky, hrubost a pomluva už snižují šance do příštího kola samsáry,
 - d) správné skutky – buddhista musí umět své přesvědčení vtělit do své každodenní praxe,
 - e) správný způsob života – buddhista by si měl vybrat takový způsob existence, který by ho nenutil proviňovat se proti příkazům držma (viz níže), třeba voják nebo hospodský asi nebudou dobrými buddhisty,
 - f) správné odhodlání – buddhista by měl umět žít podle příkazů držma, i když za to bude haněn, tupen, vysmíván a nebude z toho mít žádné výhody,

- g) správné vědomí souvislostí – zde jse příkaz obtížně vysvětluje, jde však o to, aby buddhista chápal vše, co se kolem něj děje a co z toho vnímá, v souladu s buddhistickou naukou o ustrojení lidského těla a jeho smyslových orgánů, a
- h) správné soustředění – buddhista musí vědět, co je hlavní, a na to se pak soustředit (jak praví příručky o úspěchu v podnikání: „tajemství úspěchu spočívá v tom, vědět, na co se vykašlat“).

Buddhismus zformuloval své vlastní základní příkazy do podoby tzv. **Pančāśily**, Pěti pravidel. Takovýchto kodexů má buddhismus několik – o velkých svátcích se dodržuje Osmero či Desatero, buddhističtí mniši musí dodržovat celkem asi 224 pravidla. Zde postačí základní Patero:

1. nezabíjet
2. nekrást
3. nelhat
4. nepít alkohol a nepožívat omamné látky a
5. zdržovat se nedovoleného pohlavního styku (není úplně přesně známo, co tím Mistr myslel).

Postupně a pozvolna se držmo, rozšiřované jako misijní náboženství, ujalo především v Indii severní. V době kolem zlomu letopočtu už bylo známo i na Srí Lance (Cejlonu) a postupně se rozšířilo i do zemí Zadní Indie, Střední Asie a Číny. Zlatý věk buddhismu představovala první staletí po počátku křesťanského letopočtu. Od osmého století ustupovalo držmo stále intenzivnějšímu náporu hinduismu, který, jak to pěkně formuloval Sarvapalli Rádhakrišnan, „zardousil buddhismus v bratrském objetí“.

Posledním velkým náboženstvím starověké Indie je **džinismus**, nazývaný podle svého zakladatele Mahávíry či Džíny, „Vítěze“. Jde o velmi asketickou víru, která sestává ze soustavy velmi přísných příkazů a zákazů. Džinista nesmí žádného tvora zabít ani omylem, takže vyznavači tohoto náboženství vykonávají zhusta povolání, při němž nepohnutě sedí – stávají se třeba písaři či peněžoměnci. Dodržují také velmi přísné příkazy týkající se osobního majetku. V přísnější z obou dnes existujících džinistických denominací nesmí mnich či mniška vlastnit dokonce ani oděv – smí mít jen dřevěnou misku, do níž mu zbožní laici vkládají almužny, a vějíř kupodivu z pavích per, jímž se ovívá v přílišných vedrech. Soudí se, že skupina asketů, k níž se původně přidal Siddhártha Gótamovec, náležela možná některému ze směrů džinistických.

Doporučená literatura

1. Roy Willis (ed.): Mytologie světa – ilustrovaný průvodce. Praha: Nakladatelství Slovart 1997.
2. Petr Charvát: Zrození státu – Prvotní civilizace Starého světa, Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2011.
3. Petr Charvát: Bouřlivá plavba dějinami: vzestupy a propady starověkých a raně středověkých říší, in Miroslav Bárta, Martin Kovář a kol., Civilizace a dějiny – Historie světa pohledem dvaceti českých vědců, Praha: Academia 2013, ISBN 978-80-200-2301-8, 191-230.
4. Ladislav Bareš, Rudolf Veselý, Eduard Gombár: Dějiny Egypta. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2009.

5. Jiří Prosecký a kolektiv: Encyklopedie starověkého Předního Východu. Praha: LIBRI 1999.
6. Eduard Gombár, Lukáš Pecha: Dějiny Iráku. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2013.
7. Jaroslav Strnad, Jan Filipický, Jaroslav Holman, Stanislava Vavroušková: Dějiny Indie. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny 2008.
8. Walter Böttger: Kultura ve staré Číně. Praha: Panorama 1984.

9. John Baines, Jaromír Málek: *Svět starého Egypta* (Kulturní atlas). Praha: Knižní klub 1996.
10. Michael Roaf: *Svět Mezopotámie a starověkého Předního Východu*. Praha: Knižní klub 1998.
11. Gordon Johnson: *Kulturní atlas Indie*. Praha: Knižní klub 1998.
12. Mark Elvin, Caroline Blunden: *Svět Číny - kulturní atlas*. Praha: Knižní klub 1997.
13. Michael Coe, D. Dean, R. Snow, E. P. Benson: *Svět předkolumbovské Ameriky: kulturní atlas*. Praha: Knižní klub 1997.

